

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СІМ'Ї

ORCID: 00000 0002 9029 2611

У статті розкрито особливості розвитку ціннісних якостей особистості в умовах сім'ї. Показано, що саме у сім'ї проходить дуже важливий період формування ціннісної свідомості індивіда, коли цінності, що мають у батьків значення непорушних, механічно освоюються підлітком. Сім'я виступає першою референтною групою, чії норми та цінності він сприймає як власні та втілює їх у своїй поведінці. Через сім'ю підліток дізнається про особливу версію культури, засновану на позиції та досвіді членів сім'ї. Ціннісні пріоритети підлітків формуються не тільки цілеспрямованим впливом, словом батьків, а й усім їхнім життям. Будучи складовою того чи іншого етносу, сім'я постає як мікросередовище етнічних процесів. Наголошується, що вплив сім'ї та її компонентів на розвиток ціннісних якостей особистості має складний, поліфункціональний характер. Формувальний потенціал сім'ї визначається можливостями, умовами здійснення кожною конкретною сім'єю функцій, що розвивають і залежить від багатьох обставин: соціокультурного статусу сім'ї; освоєння батьками нових соціальних ролей; умов та способу життя сім'ї; складу сім'ї, стилю взаємин у сім'ї; загальної духовної атмосфери; ціннісних орієнтацій батьків; цінність сім'ї. Формувальний потенціал сім'ї загалом визначають як ступінь її можливостей у формуванні особистості, що реалізуються через усі сторони її діяльності, функцій.

Ключові слова: сім'я, цінності, особистість, розвиток ціннісних якостей.

Постановка проблеми. Кожне суспільство має унікальну ціннісно-орієнтаційну структуру, у якій відбивається самотність цієї культури. Оскільки набір цінностей, які засвоює індивід у процесі соціалізації йому транслює саме суспільство, дослідження системи ціннісних орієнтацій особистості є особливо актуальною проблемою у ситуації серйозних соціальних змін, коли відзначається деяка розмитість суспільної ціннісної структури, багато цінностей виявляються порушеними, зникають соціальні структури норм. Особливо актуально ця проблема є для підліткового віку. Разом із цим, в історії людства у всіх народів основним соціальним інститутом, що забезпечує передачу морального досвіду з покоління до покоління, була сім'я. Сім'я й в

сучасних умовах є основним фактором заощадження національної культури, національної духовності. Питання сім'ї, закономірність її розвитку завжди були і залишаються предметом глибокого вивчення психології та багатьох інших наук [1; 2]. Це і зрозуміло, адже сім'я розвиток ціннісних якостей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Майже всі психологи сходяться на тому, що підлітковий вік є особливим етапом розвитку особистості. У підлітковому віці актуальні потреби: у самоствердженні, в іншому, зайняти гідне місце у колективі, спілкування з однолітками. На думку деяких авторів, сім'я, формуючи у підлітка соціально-цінні якості (гуманізм, патріотизм, сумлінне ставлення до суспільного обов'язку та ін.), вносить у їх формування той особистісний момент, який забезпечує не просто знання норм поведінки, а й переконання, прагнення затверджувати ці норми у своєму повсякденному житті. Специфічний для сім'ї інтимний характер міжособистісного спілкування сприяє формуванню комплексу моральних почуттів та переживань. Особлива роль сім'ї визначається й тим, що її вплив на дитину починається з раннього дитинства, коли вона найбільш сприйнятлива [1; 2; 3]. Завдяки цьому сімейне виховання має тривалі наслідки: позитивні або негативні риси особистості сформовані сім'єю, впливають на відбір подальших ціннісних впливів у школі.

Вплив сім'ї та її компонентів на розвиток та формування особистості має складний, поліфункціональний характер. Формувальний потенціал сім'ї, на думку вчених (Г. Міньковський К. Ігошев, А. Скларук та ін.) визначається можливостями, умовами здійснення кожною конкретною сім'єю функцій, що розвивають.

Мета статті – розкрити особливості розвитку ціннісних якостей особистості в умовах сім'ї.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Як відомо, дорослість з «дитини в підлітка» незмінно супроводжується прагненням більш поглиблено зрозуміти себе, розібратися у своїх почуттях, настроях, думках, відносинах. Життя підлітка має бути заповнене змістовними відносинами, інтересами, переживаннями. Саме в підлітковому віці починає встановлюватися певне коло інтересів, яке поступово набуває відомої стійкості. Це коло інтересів є психологічною основою ціннісних орієнтацій підлітка. У цьому віці відбувається переключення інтересів з приватного та конкретного на абстрактне та загальне, спостерігається зростання інтересу до питань світогляду, релігії, моралі, естетики. Розвивається інтерес до психологічних переживань інших людей та до своїх власних. У кризові періоди стану суспільства підлітки виявляються соціально нестійкими, морально невідповідними і не захищеними.

Часто, не маючи достатнього життєвого досвіду, моральних переконань, не вмiючи розрiзнити життєві цiнності вiд уявних, штучних, вони закрiплюють у своїй свiдомостi та поведiнцi негативнi тенденцiї у суспiльному розвитку. Особливо це актуально для сучасної суспiльно-полiтичної ситуацiї. Поряд зi стабiльним зростанням алкоголiзму, наркоманiї, бездоглядностi, сексуальної розбещеностi, правопорушень i злочинiв, збiльшенням числа iнших антигромадських дiй, насторожує тенденцiя змiни цiннiсних орієнтацiй пiдлiткiв, витiснення традицiйних цiнностей морального порядку, заміщення їх культом грошей, затвердження соцiальної апатiї, поява стiйкого прагнення до досягнення матерiального достатку за будь-яку цiну, зокрема шляхом свiдомого порушення соцiальних та моральних норм. В особливо гострiй ситуацiї виявляється сучасний пiдліток з його потребою в особистiсному самовизначеннi.

Основне новоутворення цього вiку – перенесення свiдомостi у внутрiшнiй план, становлення самосвiдомостi. У цьому вiцi помітно посилюється критичне ставлення до дiй, вчинкiв, поведiнки дорослих. Якщо слова дорослих розходяться з їхнiми справами та вчинками, вони неминуче втрачають авторитет.

Пiдлітку потрібен дорослий друг, з яким вiн мiг би обговорювати свої життєві проблеми, дiлитися своїми сумнiвами, тривогами, розраховувати на його допомогу та пiдтримку. Проте часто батьки не розумiють пiдліткiв, причин їх бунтiв, непокори, суперечливих вчинкiв.

Сучаснi пiдлітки вiдчувають гостру кризу у процесi формування їх цiннiсних орієнтацiй. Насамперед, вiн проявляється у вiдсутностi в бiльшостi з них базових цiнностей (сeнс життя, поняття про життя, духовнiсть, патріотизм та багато iншого). Пiдлітковий вiк – перiод активного формування свiтогляду людини – системи поглядiв на дiйснiсть, себе i iнших людей. У цьому вiцi вдосконалюється самооцiнка та самопiзнання, що впливає на розвиток особистостi в цiлому.

Основнi особистiснi новоутворення пiдлітка (вiдкриття Я, усвiдомлення своєї iндивiдуальностi, виникнення рефлексiї, розвиток мислення, уяви, формування морального свiтогляду, самовизначення) є важливими внутрiшнiми умовами розвитку цiннiсних орієнтацiй.

Сiм'я є унікальним iнститутом соцiалiзацiї, оскiльки її неможливо замiнити жодною iншою соцiальною групою. Саме у сiм'ї здiйснюється перший адаптацiйний перiод соцiального життя людини. Складаються суб'єктивнi оцiннi судження, зумовленi значущими вiдносинами, формується характер, засвоюються норми, розвиваються соцiальнi якостi.

З іншого боку, позитивний вплив сім'ї сприяє благополучній соціалізації та соціальній адаптації особистості. Ті позиції, які у дитини формують батьки у системі соціальних відносин, визначають надалі стиль життя та життєвий план, який Е. Берн назвав життєвим сценарієм. Все це робить сім'ю дуже важливою і незамінною ланкою у загальній системі розвитку ціннісних якостей особистості.

Найбільшою стійкістю відзначаються ціннісні якості, пов'язані з розвитком емоційної сфери та ставленням до інших людей. Формуючись з дитинства, з прикладу взаємин у батьківській сім'ї, вони зберігаються в людини довгі роки і виявляються у міжособистісних контактах з людьми у різних сферах життя, і особливо у взаєминах із членами сім'ї, створеної нею самою. Найважливішою функцією сім'ї, у формуванні дитини, є закладка морального фундаменту її особистості: засвоєння норм моральності (добррозичливості, правдивості, чуйності), емоційно-ціннісних уявлень, формування моральних почуттів. Саме в сім'ї дитина набуває навичок спілкування з близькими людьми, отримує уроки любові до старших, співчуття, взаєморозуміння, іншими словами, проходить школу безпосереднього практичного гуманізму у взаєминах з людьми. І якщо на ранніх етапах становлення сім'я щось недодала в цьому плані, несформованість моральних цінностей та моральних почуттів може позначатися протягом усього наступного життя, виражаючись у нездатності до глибоких почуттів дружби, любові, співчуття. Прості моральні норми, почуття доброти і людяності, засвоєні у ній, стають основою формування моральності і моральних почуттів – патріотизму, почуття обов'язку перед суспільством.

Інша важлива функція сім'ї – підготовка до праці: формування працьовитості; відповідальності, самостійності, формування практичних трудових навичок та навичок співпраці, взаємодопомоги. Основними елементами трудового виховання дітей є: сімейно-побутова праця, залучення до суспільно-трудової діяльності батьків через спілкування та формування моральних стимулів до праці. Застереження дитини від домашніх турбот та господарської діяльності сім'ї, надмірна опіка, захоплення «словесними» методами порушують принцип єдності свідомості та діяльності у сфері сімейного виховання.

Тим часом будь-яка спроба внести у свідомість дитини пізнання та моральні норми, минаючи власну діяльність дитини з оволодіння ними, підриває основи здорового розумового та морального розвитку ціннісних якостей. Нормальний процес сімейного впливу вимагає гармонійного розвитку всіх функцій сім'ї та допомагає впливати на формування особистості дитини всіма сторонами життєдіяльності, усім стилем свого життя.

Нагадаємо, що основною характеристикою сімейного клімату є емоційні взаємини між членами сім'ї, в яких провідна та визначальна роль належить

відносинам між подружжям, оскільки саме вони визначають загальну організацію сімейного життя та особливості сімейного впливу.

Психологічний клімат сім'ї формує в дитини гуманістичні властивості особистості та певний стиль взаємовідносин з іншими людьми, який проявляється в її повсякденній поведінці, в контактах з товаришами та ін., різних сторін життя сім'ї, які, у свою чергу, впливають на дитину.

Розглядаючи фактори, що впливають на розвиваючий потенціал сім'ї, не можна оминути питання про характеристики особистості батька і матері, риси їх способу життя і батьківський авторитет. Риси способу життя і особистісні характеристики батьків можуть впливати на процес формування особистості у такий спосіб: слугувати безпосереднім зразком поведінки для дитини; є основою, на якій будується їх авторитет, і цим підвищується ефективність впливів.

Останнім часом інтерес з боку суспільства до етнопсихологічних досліджень проблем сім'ї об'єктивно підвищується. Сім'я є основним джерелом відтворення населення та виділяється серед інших інститутів виховання своїм відповідальним ставленням до виконання функцій накопичувача та ретранслятора загальнолюдського морального багатства. На шлюбно-сімейні відносини впливають економічні умови розвитку суспільства та духовна культура, вироблена людством тисячоліттями.

У формуванні у підлітків багатьох ціннісних якостей важливу роль відіграє соціальне оточення. Водночас сімейний мікроклімат може надати неоціненну допомогу у своєчасному досягненні цієї мети.

Пріоритет у формуванні багатьох аспектів особистості належить сімейному оточенню. Незалежно від будь-якої модифікації, сім'я є джерелом накопичення та стабілізації фізичних та духовних сил людини, у ній кожен член цієї малої групи задовольняє свої життєво важливі інтереси та потреби незалежно від віку. Формування особистості, від народження до повної зрілості, залежить від впливу соціального середовища, що сприяє оптимальній реалізації програми розвитку, успадкованої з генотипом.

Тому наразі на етапі відродження духовної та культурної спадщини, опора на сім'ю, як на осередок морального багатства народу, є об'єктивною потребою суспільства.

Система звичаїв та традицій будь-якого народу – результат його зусиль упродовж багатьох століть. Через цю систему кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у ряді поколінь.

Звідси і підвищена увага сучасного суспільства до тих духовних цінностей, які могли зберегтися лише у побуті. Суспільство зацікавлене у наступності лише прогресивного духовного багатства народу. У здійсненні цієї мети величезна роль належить саме сім'ї, яка ввібрала в себе сучасний спосіб думки, загальнолюдську культуру. Благополуччя будь-якого цивілізованого суспільства значною мірою залежить від соціальної зрілості його членів, що

досягається шляхом формування особистості, що розвивається і самореалізується в гармонії з самим собою та суспільством.

Важливими показниками розвитку особистості є готовність особистості до трудового, суспільного та особистого життя. Тому серед гуманістичних традицій та звичаїв виділяються: родинні зв'язки та міцність родинних зв'язків, обов'язок вдячності батькам, шанобливе ставлення до матері та батька, шанування батьківського дому, спільне проживання літніх батьків з дітьми, відповідальність молодшого чи єдиного сина за добробут батьків, відповідальність старших дітей за виховання молодших братів та сестер, усиновлення дітей бездітними родичами, відповідальність за виховання дітей вдів. Ці норми народного надбання сягнули наших днів і нині можуть сприяти формуванню особистості та розвитку її ціннісних якостей.

Висновки. Показано, що саме у сім'ї проходить дуже важливий період формування ціннісної свідомості індивіда, коли цінності, що мають у батьків значення непорушних, механічно освоюються підлітком. Сім'я виступає першою референтною групою, чії норми та цінності він сприймає як власні та втілює їх у своїй поведінці. Через сім'ю підліток дізнається про особливу версію культури, засновану на позиції та досвіді членів сім'ї. Ціннісні пріоритети підлітків формуються не тільки цілеспрямованим впливом, словом батьків, а й усім їхнім життям. Будучи складовою того чи іншого етносу, сім'я постає як мікросередовище етнічних процесів. Наголошується, що вплив сім'ї та її компонентів на розвиток ціннісних якостей особистості має складний, поліфункціональний характер. Формувальний потенціал сім'ї визначається можливостями, умовами здійснення кожною конкретною сім'єю функцій, що розвивають і залежить від багатьох обставин: соціокультурного статусу сім'ї; освоєння батьками нових соціальних ролей; умов та способу життя сім'ї; складу сім'ї, стилю взаємин у сім'ї; загальної духовної атмосфери; ціннісних орієнтацій батьків; цінність сім'ї. Формувальний потенціал сім'ї загалом визначають як ступінь її можливостей у формуванні особистості, що реалізуються через усі сторони її діяльності, функцій.

Основні особистісні новоутворення підлітка (відкриття Я, усвідомлення своєї індивідуальності, виникнення рефлексії, розвиток мислення, уяви, формування морального світогляду, самовизначення) є важливими внутрішніми умовами розвитку ціннісних орієнтацій.

Література

1. Maxim, L.A., Nowicki, S. J. (2003). Developmental associations between nonverbal ability and social competence. *Facta Universitatis*. № 2. P. 745–758.
2. Minuchin Salvador Mastering Family Therapy: Journeys of Growth and Transformation. (2006). Wai-Yung Lee, George M. Simon John Wiley & Sons, 304 p.
3. Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R., A., Reiser, M., Guthrie,

I. K., Murphy, B.C., Cumberland, A. J., Shepard, S. A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: A longitudinal study. *Child Development*. № 73. P. 893–915.

References

1. Maxim, L.A., Nowicki, S. J. (2003). Developmental associations between nonverbal ability and social competence. *Facta Universitatis*. № 2. P. 745–758.

2. Minuchin Salvador Mastering Family Therapy: Journeys of Growth and Transformation. (2006). Wai-Yung Lee, George M. Simon John Wiley & Sons, 304 p.

3. Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S. H., Fabes, R., A., Reiser, M., Guthrie, I. K., Murphy, B.C., Cumberland, A. J., Shepard, S. A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children's empathy-related responding and social functioning: A longitudinal study. *Child Development*. № 73. P. 893–915.

PSYCHOLOGY OF DEVELOPMENT OF VALUE QUALITIES PERSONALITIES IN FAMILY CONDITIONS

The article reveals the peculiarities of the development of personality traits in the family. It is shown that it is in the family that a very important period of formation of the value consciousness of the individual takes place, when the values that are inviolable in the parents are mechanically mastered by the adolescent. The family is the first reference group whose norms and values he perceives as his own and embodies them in his behavior. Through the family, the adolescent learns about a special version of culture based on the position and experience of family members. Adolescents' value priorities are formed not only by purposeful influence, the word of parents, but also by their whole life. Being a part of one or another ethnic group, the family appears as a micro-environment of ethnic processes. It is emphasized that the influence of the family and its components on the development of value qualities of the individual is complex, multifunctional. The formative potential of the family is determined by the opportunities, conditions for the implementation of each specific family functions that develop and depends on many circumstances: socio-cultural status of the family; mastering new social roles by parents; conditions and way of life of the family; family composition, style of relationships in the family; general spiritual atmosphere; value orientations of parents; family value. The formative potential of the family is generally defined as the degree of its capabilities in the formation of personality, which are realized through all aspects of its activities and functions.

Key words: family, values, personality, development of value qualities.

Федик Оксана Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.